

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ АГРОПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ У ЄС ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В КРАЇНАХ З РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ, ЩО РОЗВИВАЄТЬСЯ

Анотація. *Визначено роль кластеризації сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації, досліджено та запропоновано організаційно-економічні засади формування транскордонних агропромислових кластерів у ЄС та можливостей їхнього застосування в країнах із ринковою економікою, що розвивається, визначено шляхи підвищення конкурентоспроможності регіональних агропромислових комплексів на основі кластерних моделей, у тому числі з використанням механізмів транскордонної співпраці.*

Ключові слова: *кластер, кластеризація, агробізнес, конкурентоспроможність, інтеграція, конкурентоспроможність, агрокорпорації, євро регіони, глобалізація, трансформація, співробітництво, сільськогосподарський ринок.*

Summary. *Ethnicity the role of clustering modern agricultural production in adapting the national agrifood systems to the challenges of globalization, to explore and propose organizational and economic basis for the formation of transboundary agro-industrial clusters in the EU and the possibilities of its application in countries with a market economy and to identify ways to improve the competitiveness of the regional agro-industrial complexes on the basis of cluster models, including mechanisms for transboundary cooperation.*

Key words: *cluster, cluster, agribusiness, competitiveness, integration, competitiveness, agro Corporation, Euro regions, globalization, transformation, cooperation, agricultural market.*

Постановка проблеми. У країнах ЄС реалізуються безліч проєктів, спрямованих на розвиток кластерної політики. Наприклад, створено дослідницький центр — Європейську кластерну обсерваторію, яка націлена на виявлення кластерів у Європі, їх аналіз, розповсюдження досвіду і вироблення рекомендацій для Європейської Комісії. У найбільш явній формі стратегію розвитку кластерів у багатьох секторах економіки утілюють такі європейські країни, як Австрія, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Данія, Італія, Нідерланди, Фінляндія, Франція, Швеція. Наприклад, в Германії і Великобританії діють програми створення біотехнологічних кластерів на базі регіонального розміщення фірм [1]. У Норвегії уряд стимулює створення кластерів, укріплюючи співпрацю між фірмами, що спеціалізуються у сфері морських промислів. У Фінляндії розвинений лісопромисловий кластер, куди входять виробництва деревини і дерев'яних виробів, паперу, меблів, поліграфічного і пов'язаного з ним устаткування. Тісна взаємодія фірм фінського лісопромислового кластера в розповсюдженні знань забезпечує їм конкурентні переваги перед основними торговими суперниками, завдяки чому Фінляндія, маючи 0,5 % світових запасів деревини, забезпечує 10 % світового експорту продуктів лісопереробки, зокрема 25 % якісного паперу [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку транскордонних агропромислових кластерів, процесів кластеризації

досліджуються такими вітчизняними і зарубіжними науковцями, як О. Амоша, В. Білчак, В. Будкін, Б. Буркінський, О. Вишняков, Д. Віллерс, В. Євдокименко, З. Зьоло, Є. Кіш, А. Кенард, М. Козоріз, М. Лендьєл, Т. Лієвські, В. Ляшенко, Ю. Макогон, З. Макела, Г. Медве-Белінт, А. Мельник, В. Мікловда, Н. Мікула, Л. О'Довд, Р. Ратті, М. Перкман, С. Свенсон, І. Студенніков, Г.-М. Чуді та інші.

Мета статті — розглянути та визначити роль кластеризації сучасного агропромислового виробництва в адаптації національних агропродовольчих систем до викликів глобалізації, дослідити організаційно-економічні засади формування транскордонних агропромислових кластерів у ЄС та можливостей їхнього застосування в країнах із ринковою економікою, що розвивається, визначити шляхи підвищення конкурентоспроможності регіональних агропромислових комплексів на основі кластерних моделей.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвитку транскордонного співробітництва в економічно розвинених країнах, перш за все в ЄС, має декілька прикладів створення конкурентоспроможних транскордонних кластерів в агропромисловому секторі, що об'єднують фермерські господарства, переробні та маркетингові фірми, а також установи прикордонних регіонів двох або більше країн, що підтримують це співробітництво. У ході дослідження було ідентифіковано і досліджено 8 транскордонних кластерів, пов'язаних із вирощуванням

аграрної продукції, її переробкою, виробництвом продуктів харчування та біопродуктів (біологічно активних добавок, ліків, біопалива тощо), їх маркетингом, а також із розробкою нових агропродовольчих технологій і продуктів харчування. Серед досліджених кластерів 7 — з Європейського Союзу, один — канадсько-американський.

З'являлися ці кластери в умовах різного інституційного оточення. Одні виникли еволюційно, шляхом поступового об'єднання, наприклад, як датсько-шведський (а з 1 січня 2011 р. в ньому з'явилася ще й німецька складова) молочний кластер «Arla Foods» або транскордонні агропродовольчі кластери за участю австрійських регіонів: «Lebensmittel ОО», «Linz Cluster ОО» і «TECHforTASTE». Деякі транскордонні кластери сформувалися за рахунок політичного тиску або заохочення до транскордонної співпраці з боку ЄС (англо-ірландській «ICBAN») або в сприятливому інституціональному оточенні, під «парасолькою» більш великої форми співпраці — євро регіонів, як це відбувається із формуванням німецько-польського продовольчого кластера в євро регіоні «Viadrina». Інші було цілеспрямовано створено за ініціативою (і суттєвою мірою за кошти) національних урядів (як це було із франко-іспанським кластером «Agrimir Innovation»). Звісно, коли транскордонні кластери створювалися під патронатом Європейського Союзу чи національних урядів окремих держав, такі мережеві форми співпраці мали більше коштів і всіляких пільг. Натомість керівництво «еволюційних» кластерів має власні плюси: воно є менш обмеженим у виборі напрямку розвитку кластера і має більше оперативного простору для короткострокових рішень.

Аналіз досвіду розвитку транскордонних кластерів у ЄС показав, що започаткування транскордонного співробітництва в агропромисловому комплексі та створення транскордонних агропромислових кластерів, як правило, здійснюється двома шляхами: ринково мотивованим або політично мотивованим.

Перший шлях (ринково мотивований) має місце у тих випадках, коли транскордонне співробітництво створює стимули до взаємної господарчої діяльності в результаті виникнення економії на масштабі, спільного освоєння національних і міжнародних ринків, зниження трансакційних витрат в результаті аутсорсингу, синергійного ефекту від спільної інноваційної діяльності.

Другий шлях (політично мотивований), як правило, обирається, коли будують коопераційні відносини між державними та місцевими органами влади, які мають певні інтереси, наприклад, подолання спільних екологічних наслідків сільськогосподарської діяльності або створення транскордонного економічного простору для розвитку

місцевого бізнесу та підвищення рівня зайнятості населення тощо.

У результаті порівняння прикладів використання вказаних шляхів зроблено висновок, що у випадку другого шляху життєздатність транскордонних кластерів залежить від політичної волі місцевих влад і ступеня розвиненості публічно-приватного партнерства в прикордонних регіонах, а також наявності джерел фінансування такого співробітництва.

Як свідчать результати аналізу, життєздатність мережевих формувань, створених за першим шляхом, є набагато вищою і залежить від типу стратегії бізнесу, обраної учасниками кластера. Так, датсько-шведський молочний кластер «Arla Foods», харчові кластери: австрійсько-чеський «Lebensmittel», австрійсько-німецький «Linz Cluster ОО» і австрійсько-словенський «TECHforTASTE», агробіологічний франко-іспанський кластер «Agrimir Innovation» в Євробіореґіоні демонструють можливість невеликим за розмірами агропромисловим товаровиробникам, що об'єдналися у кластер, успішно конкурувати на місцевих ринках, навіть здійснювати експансію на зовнішніх ринках. Успішні транскордонні агропромислові кластери, що створено таким шляхом, як правило, будують свою стратегію на виробництві високоякісного конкурентоспроможного продовольства, активної інноваційної діяльності, орієнтації на охоплення зовнішніх ринків. Деякі з них фактично перетворюються на транснаціональні компанії, наприклад, «Arla Foods», що об'єднує 7200 фермерських кооперативів у чотирьох регіонах Данії і трьох регіонах Швеції та має виробничі потужності в 13 країнах і торговельні представництва в 20 країнах. З 1 січня до кластера «Arla Foods» шляхом злиття приєднався великий кооператив «Hansa-Milch Mecklenburg-Holstein eG» з Північної Німеччини, який об'єднував 1200 фермерських господарств молочної спеціалізації. Таким чином, «Arla Foods» перетворився в транскордонний кластер із трьома національними учасниками (він також змінив і назву на «Arla Foods amba») і зараз посідає третє місце в світі з виробництва і продажу молочної продукції.

Другим шляхом (політично мотивованим) було створено англійсько-ірландський кластер розвитку сільської місцевості «ICBAN» (прикордонні східні території Північної Ірландії та північно-західні території Англії) та німецько-польський агропродовольчий кластер в рамках Євробіореґіону «Viadrina» (федеральні землі Бранденбург і Берлін в Німеччині та Любушське і Великопольське воєводства в Польщі). Ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності і життєздатності цих кластерів стало ефективне інституційне забезпечення та суттєва підтримка на стадії їхнього створення з боку

структурних фондів ЄС, органів національної та місцевої влади.

У ході дослідження було виявлено три організаційно-правові форми, в яких функціонують транскордонні агропромислові кластери. У цьому випадку в групу досліджуваних європейських кластерів було додано канадсько-американський агропродовольчий кластер «Guelph Agri-Food Cluster» (канадська провінція Онтаріо і американський штат Мічиган), тому що його організаційно-правова форма (холдинг) відрізняється від європейських переважно асоціативних форм, які базуються на великій долі неформальних зв'язків у стосунках між учасниками кластера та «м'якими» інструментами регулювання [3].

Кластер «Guelph Agri-Food Cluster» відрізняється від інших кластерів ще й тим, що між національними підсистемами кластера існує чітка диференціація за функціями: канадська підсистема відповідає за виробництво готової харчової продукції, напівфабрикатів та їхню глибоку заморозку, а американська — за транспортування, зберігання та маркетинг (в основному вся продукція кластера реалізується на американському ринку).

Найпоширенішою організаційно-правовою формою агропромислових кластерів, у тому числі транскордонних, є асоціація, в яку входять фермерські господарства, кооперативи, підтримуючи організації та установи, що підтримують їх діяльність. Управління транскордонним кластером здійснюється через асоціативні структури, в які входять представники бізнесу, науково-дослідних центрів, навчальних закладів, професійних асоціацій та територіальних громад.

Асоціаціям делегуються певні повноваження: представництво в органах влади, зовнішньоекономічна діяльність, розробка нових продуктів, технологій, їх трансфер та навчання фермерів новим способам ведення господарства, стандартизація та контроль якості, стратегічне планування тощо.

Вивчення аналітичних матеріалів, що описують особливості створення і функціонування транскордонних кластерів у ЄС, дозволило узагальнити чинники, які можуть перешкоджати економічній співпраці між прикордонними регіонами або стимулювати її. Ці чинники поділено на дві групи — «інструментальні» і «нормативні». Перші пов'язані із цільовими установками (перш за все економічними) органів управління, які ініціюють транскордонну співпрацю, та з інструментами, що застосовуються для їх досягнення. Друга група чинників («нормативні») зв'язана, як правило, із загальною політикою держави, що стимулює транскордонне співробітництво.

У ході дослідження було виявлено, що серед держав-членів ЄС найбільш акцентовану політику щодо розвитку і підтримки кластерів у різних економічних секторах, у тому числі й транскордонних, реалізує уряд Франції. Політика, результатом якої

стала реалізація амбітної програми розвитку конкурентоспроможних кластерів у Франції, була почата після виступу Прем'єр-міністра у вересні 2004 р. на нараді Міжвідомчого комітету з просторового планування і розвитку (CIADT) [4]. Вона отримала офіційну назву політики французького уряду з підвищення конкурентоспроможності кластерів і почала реалізуватися з 2005 року. Політика Франції з підвищення конкурентоспроможності кластерів спонукає зацікавлені сторони співпрацювати між собою, щоб стимулювати інновації і створення більшої доданої вартості, і в той же час конкурувати один з одним на відкритому ринку.

На першій фазі було розпочато конкурс проєктів кластерів на право отримати офіційну акредитацію як «конкурентоспроможний кластер». *Конкурентоспроможний кластер* офіційно визначається як поєднання на певній території бізнесу, навчальних центрів та науково-дослідних установ, які: 1) співпрацюють, виконуючи дії, спрямовані на генерування синергії шляхом реалізації інноваційних спільних проєктів, і 2) мають необхідну критичну масу для міжнародної відкритості. У 2005 році список склав 66 кластерів, які було визнано конкурентоспроможними (фактично або потенційно); у 2009 році цей список зріс до 71 кластера. Акредитовані кластери було віднесено до 3-х груп: глобальні, які діють на світових ринках (7 проєктів), потенційно глобальні (11 проєктів) і національні кластери (53 проєкти). Рівень державної фінансової підтримки кластерів залежав від цієї класифікації. [5] На першому етапі (2005–2008 рр.) на підтримку розвитку конкурентоспроможності кластерів уряд виділив 1,5 млрд. євро, і таку ж суму було виділено на другому етапі (2009–2011 рр.). Ці кошти розподілялися у такій пропорції: глобальні кластери — 50 %, потенційно глобальні і національні — по 25 %. На додаток до цільової фінансової підтримки було прийнято положення, що фірми, які беруть участь в розробці спільних інноваційних проєктів із кластерами, отримують податкові пільги. Місцева влада, в першу чергу регіонів і великих міст, також залучена до сприяння розвитку конкурентоспроможності кластерів у межах своїх повноважень і фінансів. У випадках транскордонних кластерів (як правило, ці кластери віднесені до групи глобальних) уряд ініціював отримання додаткових коштів від європейського фонду INTERREG, якій підтримує транскордонну співпрацю.

Висновки. Аналіз досвіду стану та розвитку кластеризації в країнах з розвинутою ринковою економікою дозволяє зробити висновок про те, що у зв'язку з принципово різними організаційною побудовою сільськогосподарського виробництва, рівнем розвитку продуктивних сил та інфраструктури, що взаємодіють у галузях, історичними і соціальними умовами життя можливості його ви-

користання як цілісної системи в умовах країн з ринковою економікою, що розвивається, обмежені. На практиці можуть знайти застосування лише окремі елементи організаційно-економічного механізму, якій застосовується для активізації розвитку кластерних утворень в агропромисловому комплексі, у тому числі транскордонних.

У країнах колишнього СРСР існує низка об'єктивних труднощів, що стримують створення кластерних структур у сфері виробництва продовольства, до яких слід віднести адміністративні бар'єри, високий рівень зносу основних фондів, високий рівень ризику, низьку привабливість аграрної сфери, відсутність цілеспрямованої політики у деяких держав (зокрема в Україні) у формуванні виробничих кластерних структур.

Передумови для виникнення кластера у сфері виробництва продовольства доцільно розглядати з двох боків: бізнесу і бізнес-клімату. З боку бізнесу для успішного процесу формування кластера і створення умов для його розвитку необхідні: наявність підприємств-лідерів; надійні та довготривалі зв'язки між підприємствами-контрагентами; інноваційний потенціал підприємств і організацій-учасників кластера; високий рівень конкурентоспроможності кінцевої продукції на регіональному та міжрегіональному рівні; амбіції власників та їх прагнення до інноваційного розвитку. Формування бізнес-клімату повинно відбуватися під впливом активних дій з боку представників регіональної влади. Базою таких дій має

бути національна довгострокова програма, яка націлена на підвищення конкурентоспроможності регіональних агропромислових комплексів на основі кластерних моделей, у тому числі з використанням механізмів транскордонної співпраці.

Література

1. Кушнір І. В. Фінансово-кредитне забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України : монографія / Іван Васильович Кушнір. — Миколаїв : Миколаївська обл. друкарня, 2011. — 122 с.
2. Solvell O. Clusters: Balancing Evolutionary and Constructive Forces / Orjan Solvell. — Stockholm : Ivory Tower Publishers, 2008. — 140 с.
3. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / Станіслав Соколенко. — К. : Логос, 2004. — 848 с.
4. Jelliss A. D. Role of Food, Beverage, and Life Science Clusters in Enhancing Canadian Performance in U. S. and Other Export Markets / Arvin D. Jelliss // Presentation to The Competitiveness Institute (TCI) 9th Global Conference on «Connecting Clusters». — Cairns, Australia. — October 7–11, 2009. — 15 p.
5. Перспективи розвитку аграрного сектору України після вступу до СОТ [Електронний ресурс] // Матеріали Міністерства аграрної політики України до другого засідання Спільної парламентсько-урядової комісії з інтеграції України до Світової організації торгівлі 5 жовтня 2004 року. — Режим доступу : <http://wto.inform.org.ua/info/?id=84>.